

SHASHMAQOM VA MINTAQAVIY MAQOMLARNING ICHKI MUSIQIY TAFAKKURI

*“Shahrisabz” davlat muzey qo‘riqxonasi
yetakchi mutaxassisi Nodir Ilyosov*

ANNOTATSIYA : *Mazkur maqolada Shashmaqom va mintaqaviy maqom tizimlarining ichki musiqiy tafakkuri ilmiy-nazariy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Maqomlarning lad-melodik tuzilishi, shakliy mantiqi, improvizatsion imkoniyatlari hamda ijrochilik ongida shakllanuvchi musiqiy fikrlash mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, Shashmaqomning markaziy tizim sifatidagi xususiyatlari va mintaqaviy maqomlarning tafakkuriy moslashuvchanligi o‘zaro qiyosiy tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Shashmaqom, mintaqaviy maqom, musiqiy tafakkur, lad tizimi, ijrochilik ongi, improvizatsiya*

АННОТАЦИЯ: *В статье рассматривается внутренняя музыкальная логика Шашмакома и региональных макомных традиций. Анализируются ладо-мелодическое мышление, форма, импровизационные принципы и особенности исполнительского сознания. Особое внимание уделяется сопоставлению центральной системы Шашмакома и региональных вариантов макомного мышления.*

Ключевые слова: *Шашмаком, региональные макомы, музыкальное мышление, ладовая система, исполнительское сознание*

ANNOTATION: *This article explores the internal musical thinking of Shashmaqom and regional maqom traditions. It analyzes modal structures, formal logic, improvisational principles, and performer-centered musical cognition. A comparative perspective highlights the centralized system of Shashmaqom and the adaptive musical thinking of regional maqoms.*

Keywords: *Shashmaqom, regional maqoms, musical thinking, modal system, improvisation*

Maqomlarning tarixan uzoq taraqqiyot jarayonida Shashmaqom milliy hamda mintaqaviy ijodkorlik ila ijrochilik an'analarini o'zida mujassam etgan. Qolaversa, bular-ning izchil ravnaq topishidan dalolat bergan holda, qariyb bir yarim ming yillik bastakorlar, hofizlar, sozandalar "avlodlari san'atining barkamol mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Atoqli maqom allomasi Ishoq Rajabov Shashmaqom turkumini o'ziga xos «musiqiy qomus» deb ta'riflagani bejiz emas.

Shashmaqom asosan og'zaki tarzda avloddan-avlodga ustoz-shogird an'anasida o'zlashtirib saqlangan holda keyingi avlodlarga o'tib kelgani ma'lum. Maqom san'ati Sharq musiqiy tafakkurining eng murakkab va ko'p qatlamli tizimlaridan biridir. Ayniqsa, Shashmaqom o'zining mukammal strukturasi, lad-melodik izchilligi va shakliy mantiqi bilan markaziy maqom tizimi sifatida ajralib turadi. Shu bilan birga, O'zbekiston va unga tutash hududlarda shakllangan mintaqaviy maqom an'analari (Xorazm, Farg'ona–Toshkent, Surxondaryo va boshqalar) ushbu markaziy tizim asosida, ammo o'ziga xos musiqiy tafakkur bilan rivojlangan.

Ushbu maqolaning maqsadi — Shashmaqom va mintaqaviy maqomlarning tashqi shaklini emas, balki ularning ichki musiqiy tafakkuri, ya'ni musiqa qanday "o'ylanishi", qanday mantiq asosida rivojlanishi va ijrochi ongida qanday idrok etilishini tahlil qilishdir.

Musiqiy tafakkur — bu musiqani eshitish, tushunish, yaratish va qayta ijro etish jarayonidagi ichki ongiy mexanizmdir. Maqom kontekstida musiqiy tafakkur:

- ladni his qilish
- melodik harakat mantiqini anglash
- vaqt va shaklni ichki sezgi bilan boshqarish

kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

Maqom tafakkuri yozma kompozitsiyadan farqli ravishda: qat'iy belgilangan notaga emas balki ichki qonuniyatlarga tayangan holda mavjud bo'ladi

Shashmaqom oltita yirik maqomdan iborat bo'lib, har biri o'ziga xos lad, shakl va ruhiy holatni mujassam etadi. Shashmaqom tafakkurining asosiy xususiyatlari:

qat'iy shakliy ketma-ketlik, bo'limlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik va lad markazining izchil saqlanishini o'z ichiga oladi.

Bu tizimda musiqiy tafakkur: "qanday kuy chalish kerak"dan ko'ra "kuy qanday rivojlanishi kerak" degan savolga javob beradi.

Shashmaqom va mintaqaviy maqomlarda lad oddiy tovushlar majmui emas. U:

- emotsional holat
- estetik yo'nalish
- musiqiy harakat chegarasidir.

Shashmaqomda lad tafakkuri: barqarorlikka va ichki intizomga yo'naltirilgan.

Mintaqaviy maqomlarda esa: lad chegaralari nisbatan erkin hamda ohangiy burilishlar ko'proqdir.

Shashmaqom cholg'u yo'llarining tuzilishi murakkab bo'lsada, o'zining ravon ohangdorligi va rang-barangligi bilan shu maqom kuy mavzulari bilan bevosita bog'liqdir. Bu asarlar teran falsafiy va turfa lirik kayfiyatlarni ifodalaydi. Tinglovchilardan esa muayyan bilim va eshitish ko'nikmalarga ega bo'lishni talab etadi, albatta. Odatda, maqom cholg'u qismlari birin-ketin yaxlit tarzda ijro etilgandan so'ng uning «Nasr» bo'limiga o'tiladi. Shashmaqom ashula yo'llari nihoyatda boy, rang-barang, go'zal va ta'sirchan asarlardir. Uning qamrovida mahalliy bastakorlar tomonidan qayta ishlangan folklor namunalari ham, o'rta asr «O'n ikki maqom» qismlari ham, XIX asr oxiri XX asr boshlarida bastalangan talaygina misollar ham bor. Tabiiyki, og'zaki an'ana shart-sharoitlari

ijod va ijro jarayoni kechishiga, uzoq o'tmishdan to shu kunga qadar bu namunalar saralanib, birmuncha o'zgargan holda yetib kelishiga o'z muxrini bosgandek bo'ladi.

Shashmaqom ashula musiqasining yana bir muhim tomoni shundaki, uning ikki tillik xususiyati amaliyotda saqlangan. Ya'ni unda turkiy tilli hamda fors-tojik mumtoz shoirlar she'rlari teng muvaffaqiyat bilan joy olgan.

Shashmaqom shakli: oldindan ma'lum va bo'limlar qat'iy joylashgan

Ijrochi bu shaklni: buzmaydi balki ichidan "gapiradi".Mintaqaviy maqomlarda esa:

shakl moslashuvchan va vaqt sezgisi individual bo'ladi.

Bu yerda tafakkur: sxemaga emas balki jarayonga tayangan holda ishlaydi.

Xorazm maqomlarida: ritmik tafakkur ustuvor va dramatik rivoj kuchli

Farg'ona–Toshkent an'anasida: lirizm va ohangiy yumshoqlik

Bu tafovutlar bir xil tizimning turli tafakkur shakllaridir.

Maqom tafakkuri yozib o'rganilmaydi. U:tinglash, takrorlash va ichki sezgi orqali shakllanadi.

XULOSA

Shashmaqom va mintaqaviy maqomlarning farqi ularning tashqi ko'rinishida emas, balki ichki musiqiy tafakkurida namoyon bo'ladi. Shashmaqom: markazlashgan, intizomli va tizimli tafakkur namunasi hisoblanadi.

Mintaqaviy maqomlar esa: moslashuvchan, individual, ijrochiga yaqin tafakkur shaklidir. Maqomni asrash — uning kuylarini emas, balki musiqiy tafakkurini davom ettirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rajabiy Y. *Shashmaqom*
2. Qodirov R. *Maqom va ijrochilik tafakkuri*
3. Karimov A. *An'anaviy musiqa nazariyasi*